

TÓTH GERGELY

Felekezeti és történelmi emlékezet

A Rákóczi-szabadságharc a 18. századi
honi történetírásban

Az eddigi kutatás keveset foglalkozott a Rákóczi-szabadságharc 18. századi honi történeti recepciójával. A vonatkozó historiográfiai összefoglalások megelégedtek annak megállapításával, hogy önként vagy kényszerből minden historikus az udvar álláspontját követte, vagy éppen szándékosan elhallgatta a korszakot.¹ Tapasztalatom szerint azonban a helyzet sokkal árnyaltabb: a 18. századi magyar történészek – természetesen az udvar hivatalos műtszemléletét tiszteletben tartva – meglehetősen sokat írtak Rákóczi mozgalmáról, s igen nagy különbségek mutatkoznak meg közöttük bizonyos történeti szereplők vagy események megítélésében. Az alábbiakban tehát az a célom, hogy áttekintsem a 18. század történetírását Katona Istvánnal bezárólag, és megvizsgáljam, hogyan örökítették meg műveikben a szóban forgó időszakot. Mivel úgy láttam, hogy a szerzők narrációi közötti különbségek legfontosabb oka a szerzők felekezeti hovatartozása, ez alapján osztottam fel a témát: előbb a protestáns, majd a katolikus szerzőket vettem sorra.

A Rákóczi-szabadságharc Bél Mátyás Notitiájában és a század protestáns történetíróinál

Bél Mátyás, a 18. századi jeles földrajztudós-történész² több okból is fontos vizsgálatunk szempontjából. A honi protestáns írók között ő az egyedüli a században (egészen II. József koráig), aki nagyszabású és udvari támogatással megjelent országleíró munkájában, a *Notitiában* kifejthette véleményét Magyarország rég- és közelmúltjáról. Bél élt a lehetőséggel, s nem riadt vissza attól, hogy műve számos helyén megörökítse Rákóczi mozgalmát: mintegy 137 város, vár, kastély, falu leírásában írt a szabadságharc eseményeiről, s emellett még nyolc alkalommal

1 *Kosáry Domokos*: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Bp. 1996. 146., 576., 583.; *Köpeczi Béla*: Az élő Rákóczi. In: *Köpeczi Béla–R. Várkonyi Ágnes*: II. Rákóczi Ferenc. Bp. 2004. (Millenniumi magyar történelem. Életrajzok) 552–562., itt: 555.; *R. Várkonyi Ágnes*: Befejezetlen történelem. Áttekintés a szabadságharc történetírásáról, 1707–2003. In: *A Rákóczi-szabadságharc*. Szerk. R. Várkonyi Ágnes–Kis Domokos Dániel. Bp. 2004. (Nemzet és emlékezet) 717–773., itt: 728–730., 732.

2 Személyére és munkásságára legújabban, további szakirodalommal: *Tóth Gergely*: Bél Mátyás Notitiájának kritikai kiadása. Bél eredeti elképzelései és az új kiadás terve. Fons 15(2008) 425–443.

tárgyalta a korszakot hosszabban a vármegyeleírások úgynevezett általános részében.³ Ez akkora adattömeg, amely kiemelten fontossá teszi a *Notitia* vizsgálatát; másrészt Bél az, aki protestánsként és szemtanúként a legtöbbet írta az eseményekről, így művének vizsgálata ezért is az első helyre kívánkozik.

A tudósról régóta tartja magát az a nézet, hogy valójában „kuruc” érzelmű volt, s csak a kényszerűség vezette, amikor később az udvar támogatását kereste művéhez. Ezt a markáns véleményt Haan Lajos alapozta meg – jellemző módon a „Thaly-korszakban”, 1879-ben –, majd a 20. században számos alapvető munkában visszaköszönt, újabb motívumokkal gazdagodva. A Bél kurucsága mellett felhozott érvek – Heister ki akarta végezni, őt ajánlották Rákóczinak tábori lelkesül, Rákóczi-párti barátai voltak⁴ – nem relevánsak és könnyen kikezdehetőek. A kutatás kevés figyelmet fordított arra, hogy maga Bél mit írt a szabadságharcról; vagy ha fel is tűntek egyik-másik kutatónak a pozsonyi tudós nem éppen kurucpárti megnyilatkozásai, azt inkább csak a hivatalos propagandához való alkalmazkodással magyarázták, ezzel szemben felfedezni vélték írásaiban Rákóczi államának eszméit, a toleranciát, modernizációt stb.⁵

Elsőként Bélnek a *Notitiában* olvasható és a szabadságharchoz fűződő személyes emlékeit veszem sorra, amelyek nemcsak a szerző állásfoglalásának meg-

- 3 A *Notitia* nyomtatásban megjelent része: *Matthias Bel: Notitia Hungariae novae historico geographica, divisa in partes quatuor, quarum prima, Hungariam Cis-Danubianam; altera, Trans-Danubianam, tertia, Cis-Tibiscanam, quarta, Trans-Tibiscanam: univervis XLVIII. Comitatus designatam, expromit [...]. I–V. Viennae Austriae, 1735–1749(?)*. Szepes vármegye leírása a *Notitia* tervezetében, a *Prodromusban* jelent meg: *Úő: Hungariae antiquae et novae prodromus, quomodo in singulis operis partibus elaborandis, versari constituerit, auctor Matthias Belius Pannonius. Norimbergae, 1723. 69–124*. A kéziratban maradt vármegyeleírások példányainak lelőhelyeire ld. *Szelestei N. László: Bél Mátyás kéziratok hagyatékának katalógusa*. Bp. 1984. passim. Egy-egy leírásnak több példánya is fennmaradt, ezek közül a disszertációmban általam megállapított legjobb (a még Bél életében a legkésőbbi munkafázist tartalmazó) szövegváltozatokat használtam. Ezeket vármegyék szerint ld. *Tóth Gergely: Bél Mátyás „Notitia Hungariae novae...” c. művének keletkezéstörténete és kéziratának ismertetése. I–II. Doktori disszertáció kézirat*. Bp. 2007., II. (Ld. Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara, Történeti Intézet Könyvtára.) A Rákóczi-kort érintő szöveghelyek tételes felsorolására itt nincs lehetőség, de tervezem, hogy e részleteket a jövőben egy külön kiadásban megjelentetem.
- 4 Ld. *Haan Lajos: Bél Mátyás*. Bp. 1879. 23–24.; *Tarnai Andor: Bél Mátyás*. In: *A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig*. Szerk. Klaniczay Tibor. Bp. 1964. (A magyar irodalom története II.) 467–471.; *Wellmann Imre: Bél Mátyás (1684–1749). Történelmi Szemle 22(1979) 381–391.*, itt: 389.; *Kosáry Domokos: Bél Mátyás helye a művelődés történetében. Irodalomtörténet 66(1984) 795–816.*, itt: 816.; *Várkonyi Ágnes: Közép-Európa esélyeiről – Bél Mátyás műveiben*. Honismeret 21(1993) 2. sz. 3–7., itt: 3.; *Kosáry D.: Művelődés i. m. 152*.
- 5 *Wellmann I.: i. m. 391.*; *Várkonyi Á.: Közép-Európa i. m. 4–7.*; *Kincses Katalin Mária: A tolerancia realitása. A Rákóczi-szabadságharc öröksége Bél Mátyás írásaiban. Hadtörténelmi Közlemények 116(2003) 833–846.*; *R. Várkonyi Á.: Befejezetlen történelem i. m. 729*. Ritka kivétel Tóth Péter tanulmánya, aki észleli Bél kurucellenes megnyilatkozásait: *Tóth Péter: Bél Mátyás és a bányavárosok*. In: *Tanulmánykötet Heckenast Gusztáv emlékére. A Miskolcon, 2000. március 24–25. napján megtartott emlékkonferencia előadásai*. Szerk. Bessenyei József–Horváth Zita–Tóth Péter. Miskolc, 2001. 126–134., itt: 129–130. Ugyancsak felhívja a figyelmet – bár csak utalásszerűen – a szabadságharc lázadésként való emlegetésére a *Notitiában Köpeczi B.: i. m. 555*.

ismeréséhez nyújtanak segítséget, hanem életpályáját tekintve is eddig ismeretlen adatokkal szolgálnak.⁶ Az 1703 őszén, előbb Ocskay László, majd Bercsényi Miklós által vezetett északi hadjárat kapcsán három esetben is említést tesz saját élményeiről. Az egyik arról szól, hogy a kuruc katonák Csábrág várának elfoglalása után az ott lévő Koháry-levéltárat sem kímélték, sőt, maga is látta (*vidisse me recordor*) annak idején, hogy az okiratokat tartalmazó nagy ládákat Besztercebányára hurcolták, és ott „szennyes dolgokra” is szabadon használhatta bárki.⁷ Selmecbánya leírásában arról ír, hogy miután Bercsényi november 15-én győzelmet aratott Zólyom alatt a császári seregek felett, a város (Selmecbánya) kénytelenségből meghódolt neki és követséget küldött annak Zólyom alatti táborába november 18–19-én, amely követségnek ő maga (Bél) is tagja volt.⁸ Zólyom város leírásában újból említést tesz arról, hogy Bercsényi táborában volt, mégpedig Zólyom városának elfoglalása, november 23. után, ugyanis leírása szerint elborzadva szemlélte a polgárság kifosztásából származó holmik, köztük ruhák kótyavetyéjét, s nem tudta megállni, hogy el ne átkozza a saját honfitársaikra törő kuruc katonákat.⁹ De van egy másik megrázó élménye is a város korabeli történetéről. Elbeszéli ugyanis, hogy a kurucok a trencsényi csata (1708) után felgyújtották a zólyomi várat és várost, ami miatt a lakosok hontalanokká lettek, s Bél maga is látta, amint a zólyomiak rongyokba öltözve keresnek fedelet a fejük fölé, és átkozzák a „gyűjtogatókat”.¹⁰

Bél legizgalmasabb kuruc kori emléke a császári követek és Rákóczi közötti, 1704. március 17–28. között lezajlott úgynevezett első gyöngyösi értekezlethez kapcsolódik.¹¹ Húsvét vasárnapján (amely ebben az évben március 23-ra esett) a gyűlés résztvevői lakomán vettek részt. Itt Széchényi Pál kalocsai érsek, a császár követe (az ő életrajzában örökíti meg Bél az epizódot) a lelkiismeretről kezdett el értekezni, de Bercsényi félbeszakította, mondván, minek arról hosszan beszélni, ami nincs is. Amikor az érsek erre azt mondta, hogy ha nincs lelkiismeret, akkor lélek sincs, a főkapitány azt válaszolta, hogy ő mindkettőt, tudniillik a lelkiismeretet és a lélek halhatatlanságát is a nem létező dolgok közé sorolja. Széchényi – Bél előadásában – elszörnyedt Bercsényi tévelygésén, és keményen

6 Az eddigi kutatás Bél életének 1703–1711 közötti szakaszáról igen keveset tud. *Haan L.*: i. m. 14., 20–21., 23. A magyar szakirodalom főleg Haant követi, és a szlovák kutatók sem figyeltek fel a Notitiában lévő önéletrajzi adatokra. Vö. *Jozef Minárik*: Curriculum vitae Mateja Bela. In: Matej Bel. Doba – život – dielo. Zostavotavel: Ján Tibenský. Bratislava, 1987. 22–46., itt: 23–26.

7 *M. Bel*: Notitia i. m. IV. 725.

8 I. m. 600–601. Fordítása: *Bél Mátyás*: Bányavárosok a legkegyelmesebb királyok uralkodása alatt. Selmecbánya Bél Mátyás leírásában. Sopron, 2006. (Központi Bányászati Múzeum 4.) 110. A követségben két tanácsstag, két bányamester és 30 polgár vett részt. Ld. *Richter Ede*: Selmecbánya történetéből. A kuruc idők. 1703–1711. Selmecbánya, 1903. 7. De Bél nyilván nem volt selmecbányai polgár, így nem világos, hogyan lehetett mégis tagja a követségnek.

9 „Neque poteram aliter, quam male ominari his, qui in sua viscera, eum in modum saevierunt.” *M. Bel*: Notitia i. m. II. 469.

10 I. m. 470.

11 Az értekezletre legújabbán: *Köpeczi B.–R. Várkonyi Á.*: i. m. 194.

megdorgálta őt.¹² Rákóczi csitítani akarta a vitát, de ő is megbotránkozott az érseket, mert azt mondta: van ugyan öntudata az embernek, de az inkább függ a testi adottságoktól, mint a lélek természetétől. Bél mindehhez hozzáteszi, hogy a fentieket eme időszak jegyzőkönyveiből illesztette be ide, *amelyeket mint jelenlévő készített* (!), „hogy az utókor előtt világos legyen, miféle s milyen elvetemült emberek irányításával robbant ki, illetve zajlott ama polgárháború, a király és a királyság elmondhatatlan kárára”.¹³ Hogyan került Bél Gyöngyösre? Valószínűnek tartom, hogy Klement Márton besztercebányai jegyző, egyben a város hivatalos követe kíséretében volt jelen a tárgyalásokon.¹⁴ Klement ugyanis patrónusa volt a fiatal diáknak, később Bél éppen a jegyző pártfogásával tanulhatott Halléban.¹⁵ Logikusnak tűnik, hogy Klement magával vitt egy jó képességű diákot a követségbe, hogy az segítségére legyen az események feljegyzésében.

A következő emlékszilánk már a németországi tanulmányok (1704. szeptember–1708. május) utánról, 1708-ból való. Trencsén vármegye kéziratban maradt leírásában Bél megjegyzi, hogy még most is emlékszik Rákóczi híveinek fennhézására, akik azt mondták a trencsényi vereségbe torkolló hadjárat kezdetén, hogy a vár (Trencsén) elfoglalása után Rákóczit hálából királyukká választják.¹⁶ Erre az időszakra tehető az a megjegyzése is, hogy a rézpénz okozta gazdasági hanyatlást maga is látta, sőt meg is szenvedte.¹⁷ De Bél megemlíti azt is – bizonyosan szintén saját emlékezetére hagyatkozva –, hogy a Besztercebányára 1708–1709-ben beszállásolt császári katonaság elviselhetetlen terheket rótt a polgárookra.¹⁸

Bél személyes emlékeinek őszinteségében aligha lehet kételkedni, már csak a bennük feszülő indulat és keserűség miatt sem. Mielőtt azonban továbblépnék általában a szabadságharc szereplőinek és eseményeinek Bél általi bemutatásához, egy fontos kérdést kell tisztázni. A Bélel foglalkozó szinte összes szakmunka hangsúlyozza, hogy a *Notitiát* a *Magyar Udvari Kancellária* cenzúrázta, s a kormány szerv éles szemmel figyelte, hogy a pozsonyi tudós mit ír a Rákóczi-

12 „Indoluit, huic Bertsénii procacitati, Paullus, in tanta audientium frequentia, eique acrius, uti decuit virum sacrum, errorem, atheismi consobrinum, exprobravit.” *M. Bel: Notitia* i. m. III. 578.

13 „Haec, ex adversariis, eius tempestatis, quae praesentes consignavimus, libuit interserere, ut constaret apud posteros, quorum hominum, quamque male sibi consciorum <ductu>, civile illud bellum, non conflatum modo, sed gestum fuerit, inexplicabili, et regis, et regni damno.” I. m. 579.

14 Klement követségére ld. *Jurkovich Emil: II. Rákóczi Ferenc szabadságharca és Besztercebánya. Besztercebánya, 1903. 130.*

15 *Tóth Gergely: Bél Mátyás besztercebányai diákjai. A besztercebányai evangélikus gimnázium anyakönyvének vonatkozó része, Bél és utóda megjegyzéseivel. Lymbus. Magyarságtudományi Forrásközlemények 7(2009) 135–170., itt: 161.*

16 „Recordor adhuc fastosissimorum sermonum, quos gloriabundi Rákócziani, inter comessiones iactabant” stb. *Matthias Belius: Comitatus Trentsiniensis. (Kézirat.) Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár (= EFK) Hist. I. xxx. p. 226.*

17 *M. Bel: Notitia* i. m. IV. 215.

18 I. m. II. 430. Fordítása: *Bél Mátyás: A bányavárosok a legkegyelmesebb királyok uralkodása alatt. Válogatás Bél Mátyás leírásaiból. Sopron, 2004. (Központi Bányászati Múzeum 3.) 87.*

szabadságharcról.¹⁹ Ez valóban így van, és nem is kérdés, hogy az uralkodó által támogatott Bélnek tartania kellett magát bizonyos elvárásokhoz. De ebből nem következik, hogy 1.) Bélnek *kell*ett valamit írnia a szabadságharcról (különösen ennyit); 2.) s nem következik az sem, hogy Bél eredetileg a szabadságharc melettezését tervezte, csak a kancellária szigora megrémítette. Úgy vélem, Bél alább bemutatandó megnyilatkozásai ezt kellően bizonyítani fogják.

A pozsonyi tudós úgy jeleníti meg a szabadságharcot, mint amely újból háborúba taszítja a török kiűzése után már lassan éledező országot. Pozsonytól Rákóczi, e „balszerencsés név” (*infaustum nomen*) elragadja a császár kegye révén beköszöntő boldog időszak folytonosságát;²⁰ Esztergom városa kezdett újból talpra állni, de Rákóczi mozgalma „visszavetette”;²¹ Szeged lakói már éppen megnyugvást találtak „az ausztriai sas szárnyai alatt” (*sub aquilae alis austriacae*), amikor jött a belviszály.²² Pest leírásában Bél elbeszéli, hogyan fenyegették állandóan a kurucok a várost, s akasztották meg annak fejlődését, majd megjegyzi: „e bajok következtében csaknem hét év ment veszendőbe”.²³ Egyben a szabadságharc Bél megfogalmazásában a korábbi szenvedések betetőzője, amely azt is elpusztítja, amit a korábbi bel- és külháborúk meghagytak.²⁴

II. Rákóczi Ferencről, amennyiben személyét érinti, soha nem felejt el valami negatív megjegyzést írni. Kétségbe vonja őszinteségét: Lőcse leírásában úgy fogalmaz, hogy az ifjú főnemes csupán a szabadság ürügyén (*libertatis obtentu*) indította meg mozgalmát.²⁵ Körmöcbánya leírásában hasonlólt ír: Rákóczi és társai „a szabadság reménységével elvakították a magyar nemzetet” (vagy inkább „köznépét”: *plebe Hungarica*), de csak saját hasznukkal törődtek.²⁶ Egy másik helyen képletesen azt írja, hogy Rákóczi Lipót császár ellen „megmozgatta az alvilágot” (*acheronta movere coepit*).²⁷ A nevezetes vergiliusi helyre való utalás²⁸ egyrészt barokkos túlzás, másrészt Rákóczit a iuppiteri, azaz Lipót-féle világ-

19 A Notitia feletti kancelláriai cenzúrára összefoglalólag ld. *Wellmann I.*: i. m. 389–390.; *Tóth G.*: Bél Máttyás „Notitia Hungariae novae...” i. m. I. 134–139.

20 *M. Bel.*: Notitia i. m. I. 276.

21 *Matthias Belius*: Comitatus Strigoniensis. (Kézirat.) EFK Hist. I. eee. 87–88. Fordítása: *Bél Máttyás*: Esztergom vármegye leírása. Esztergom, 2001. 63–64.

22 *Matthias Belius*: Comitatus Csongradiensis. (Kézirat.) EFK Hist. I. v. 70. Fordítása: *Bél Máttyás*: Csongrád és Csanád megye leírása. Szeged, 1984. 34.

23 Ld. *M. Bel.*: Notitia i. m. III. 95. Fordítása: *Bél Máttyás*: Pest város leírása. Szerk. Csomor Tibor. Bp. 1985. (Fejezetek Budapest múltjából 1.) 130.

24 Így ír a szabadságharcról Kismarton és Sopron városok leírásában. Ld. *Bél Máttyás*: Sopron vármegye leírása. – Descriptio Comitatus Semproniensis. I–III. A latin szöveget gond. és ford. Déri Balázs (I.)–Földváry Miklós (I.)–Tóth Gergely (I–III.). Szerk. Kincses Katalin Mária. Sopron, 2001–2006. (Sopron város történeti forrásai. C/2–4.), II. 26., III. 142. Sopron város kuruc ostromát (1705–1706 tele) különös részletességgel, a helyi történeti irodalmat (feliratok, gyászbeszéd, anekdoták, okiratok) összegyűjtve írta meg. Ld. i. m. III. 142–155. Az ostromra legújabban ld. *Bagi Zoltán*: Sopron kuruc ostromai 1704–1706. Soproni Szemle 63(2009) 283–299.

25 *M. Belius*: Prodromus i. m. 88.

26 *M. Bel.*: Notitia i. m. IV. 215. Fordítása: *Bél M.*: Bányavárosok i. m. 193.

27 *Matthias Belius*: Comitatus Ungváriensis. (Kézirat.) EFK Hist. I. zzz. 46.

28 Vö. Verg. Aen. VII. 312.

rend ellen fondorkodó Iunóhoz hasonlítja, aki semmitől nem riad vissza céljai érdekében. Több esetben viszont mások által irányított bábként jellemzi a fejedelmet: bábja az ellenségnek, vagyis a francia királynak,²⁹ és – amint az Bél szerint a nagyszombati béketárgyalásokon megmutatkozott – bábja a környezetének, ezért nem is az ő hibájából, hanem az őt irányító emberek miatt futott zátonyra a megbékélés.³⁰ A *Notitia* szerzője gúnyolódik azon is, ahogyan Rákóczit bevonult Kassára 1707 decemberében: „királyi pompát” emleget, Rákóczit pedig „felfuvalkodott kiskirálynak” (*insolentissimus regulus*) nevezi, vagyis hatalomvágyára mutat rá.³¹ Bátorságát, hadvezéri képességeit kétségbe vonja: azt írja róla a trencsényi csata elbeszélésekor, hogy az ellenség közeledtére *megpróbált férfinak látszani*.³²

Bercsényi Miklós Bél ábrázolásában mindenekelőtt kapzsi, így az ő szándékai sem őszinték. A már említett nagyszombati tárgyalások kudarcát főként az ő nyakába varrja, mivel úgymond a saját hasznát fontosabbnak tartotta, mint a haza üdvét.³³ Elsősorban őt tartja emellett bűnösnek abban, hogy a felkelés vezetői – a korban elterjedt, ám alaptalan vád szerint – a rézpénzt csak az arany- és ezüstpénz felhalmozása és külföldre menekítése érdekében bocsátották ki.³⁴ (Elgondolkodtató ugyanakkor, hogy Rákóczit Bél nem tartja érintettnek az ügyben, sőt állítása szerint a fejedelem koldusszegényen távozott az országból.³⁵) Mindennek tetejébe a főkapitány még csak nem is jó keresztény: ezt hivatott bizonyítani a fent említett gyöngyösi vita is a kalocsai érsekkel, amelyben Bél gyakorlatilag istentagadónak nevezi Bercsényit. Szemére veti emellett Zólyom város 1708. évi felgyújtásának parancsát – lám, ilyen módszerekkel igyekezett felszabadítani Bercsényi a hazát, teszi hozzá –, és indulatosan kijelenti: ez az ember megérdemelte volna, hogy ott hamvadjon el a város lángjai között.³⁶

29 Besztercebánya leírásában a szabadságharcot a spanyol örökösödési háború függvényeként állítja be, amelybe az ellenség „bevonta” Rákóczit. *M. Bel: Notitia* i. m. II. 428. Fordítása: *Bél M.: Bányavárosok* i. m. 82.

30 „Adhaesit divinissimum opus, non tam Rákóczii, quam eorum culpa, qui homini moderabantur. Constat enim, aliena eum quadra vixisse, & nusquam valuisse minus, quam cum erat in meliorem partem, cum ratione, proclivis.” *Ld. M. Bel: Notitia* i. m. II. 69.

31 *Matthias Belius: Comitatus Abaujvariensis*. (Kézirat.) Országos Széchényi Könyvtár (= OSZK) Kézirattár, Fol. Lat. 268. ff. 52v–53r.

32 „Ergo, virum simulare Rákóztius, aciem instruere, atque Caesarianorum adventum opperiri.” *Ld. M. Belius: Comitatus Trentsiniensis* i. m. p. 205.

33 *M. Bel: Notitia* i. m. II. 71.

34 I. m. IV. 191. Fordítása: *Bél M.: Bányavárosok* i. m. 135. Bél egyéb megnyilatkozásai ugyanerről: *M. Bel: Notitia* i. m. IV. 215., 601. A vádra még ld. *R. Várkonyi Á.: Befejezetlen történelem* i. m. 722.

35 *M. Bel: Notitia* i. m. IV. 192. Fordítása: *Bél M.: Bányavárosok* i. m. 137.

36 „Scilicet, istis artibus, ad liberandam patriam, Bertsénius, homo, si quis alius, omnino atrocissimus, connitebatur, dignus, qui inter istos urbis rogos, conflagravisset.” *M. Bel: Notitia* i. m. II. 470. Valóban Bercsényi adta ki a parancsot Léva, Korpona, Zólyom, Kékkő, Bozók felgyújtására. *Ld. Bercsényi Miklós levelét II. Rákóczi Ferencnek. Rárós, 1708. okt. 22.* In: Székési gróf Bercsényi Miklós főhadvezér és fejedelmi helytartó levelei Rákóczi fejedelemhez. Közli: Thaly Kálmán. III. (1708–1711.) Bp. 1878. (Archivum Rákóczianum I/VI.) 143–144.

A kuruc katonaság bemutatásakor Bél leginkább a rablást, pusztítást és a káoszt emeli ki. Selmecbánya leírásában elbeszéli, hogy az első kuruc csapatok hogyan fosztották ki a kereskedőket, polgárokat, államkincstárat; amit még el is viselt volna a város – írja –, ha nem jöttek volna a régiek helyébe újak és újak, akik elődeiknél is mohóbbak voltak.³⁷ Körmöcbánya leírásában Rákóczi híveit a griffmadarakhoz hasonlítja, akik vérszemet kapnak attól a mesés pletykától, hogy a várost aranyfal övezi. Jegyzetben idézi ehhez Pomponius Mela antik geográfus leírását az aranyat csodálatos módon szerető griffekről, s gúnyosan hozzászól: íme, Rákóczi híveinek természete (*En, Rákóczianorum ingenium!*).³⁸ Ám olykor nem kíméli a császári katonaságot sem, különösen Siegbert Heister generálist, akit nemcsak ő, hanem az egész ország gyűlölt kegyetlensége miatt: ezért főleg a generális vétkeit és csapatainak túlkapásait tűzi tollhegyre.³⁹

Az egész szabadságharcot végigkísérő, rendkívül fontos valláskérdésről Bél a kancellária tiltása miatt nem írhatott.⁴⁰ A szécsényi országgyűlés kapcsán mégis sikerül egy halvány utalást tennie. Természetesen rosszállóan és gúnyosan ír az eseményről: „rendkívül veszedelmes szövetekezést” emleget (*foedere [...] longe perniciosissimo*), s szerinte Rákóczi megint csak üres jelszóként használta a „régii szabadságot”.⁴¹ Csakhogy ezután közli a gyűlés alkalmából kibocsátott emlékérmét, ismertetve a feliratát is: *Concordia religionum animata libertate*.⁴² Bél egy szóval sem tárgyalja a felirat tartalmát és hátterét, vagyis a vallásügyi artikulációkat, de a bújtatott közlés éppen elegendő, hogy sejteni lehessen pozitív véleményét.

Bélnak a fenti idézetekből tükröződő állásfoglalása hátterét vizsgálva, elsőként mindenképpen a bécsi császári propagandát kell kiemelnünk. A *Notitia*ban feltűnő, Rákóczira és a kurucokra alkalmazott jelzők nagyobb része – „felségárulók”, „rebellisek”, „rablók”, „XIV. Lajos csatlósi” – feltűnik a korabeli udvari propagandakiadványokban.⁴³ A legvilágosabban azonban akkor mutatkozik meg Bél „alkalmazkodása”, ha a jezsuita Franz Wagner (1675–1748) Lipót császárról írt életrajzának vonatkozó részeit vizsgáljuk meg. Az udvari felkérésre

37 *M. Bel*: *Notitia* i. m. IV. 599. Fordítása: *Bél M.*: Bányavárosok: Selmecbánya i. m. 107.

38 *M. Bel*: *Notitia* i. m. IV. 214. Fordítása: *Bél M.*: Bányavárosok i. m. 192.

39 *M. Bel*: *Notitia* i. m. IV. 603. Fordítása: *Bél M.*: Bányavárosok: Selmecbánya i. m. 117. Még ld. *M. Bel*: *Notitia* i. m. II. 64. A császári sereg okozta terhekről Pozsony vármegyében: *M. Bel*: *Notitia* i. m. II. 68., 105., 121., 132.

40 Ld. a Magyar Udvari Kancellária levelét Bél Mátyásnak. Bécs, 1728. márc. 5. Közölve: Bél Mátyás levelezése. Sajtó alá rend., bev., jegyz. Szelestei N. László. Bp. 1993. (Magyarországi tudósok levelezése 3.) N° 358. A kérdésre legújabban ld. *Tóth G.*: Bél Mátyás „*Notitia Hungariae novae...*” i. m. I. 69., 137.

41 *M. Bel*: *Notitia* i. m. IV. 110.

42 I. h.

43 *G. Etényi Nóra*: A Rákóczi szabadságharc hírei a Német-római Birodalom nyilvánossága előtt. In: A Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharc kezdetének 300. évfordulójára. I. Szerk. Tamás Edit. Sárospatak, 2003. 109–134., itt: 117–119., 121.; *Uő*: Közzétett sikerek, eltitkolt kudarcok, politikai propaganda a XVII. század végén. Hadtörténelmi Közlemények 116(2003) 670–695., itt: 670.

dolgozó (és udvari történetíróvá kinevezett) Wagner természetesen Bécs és a katolicizmus szempontjait tartotta szem előtt; mindazonáltal jó tollú és tehetséges történésznek bizonyult. Műve – majd folytatása, az I. József császárról 1745-ben megjelent életrajz – volt a „hivatalos” állásfoglalás a két uralkodó koráról, egyben a szabadságharcról is.⁴⁴ A honi szerzők az egész században forgatták és idézték. Bél számára is alapvető volt Lipótról írt munkája (a Józsefről írtat már nem volt ideje használni), nemcsak adataiban, hanem szemléletében is. Wagner Bercsényit és a francia udvart tekinti Rákóczi „rossz szellemeinek”,⁴⁵ s a későbbi eseményekben is a főgenerálist tartja az ország és Rákóczi (!) teljhatalmú urának:⁴⁶ Bél, mint láttuk, maradéktalanul átvette ezt az álláspontot. (A bécsi udvar Bercsényi iránti különös gyűlöletének több oka is volt: egyrészt a francia propaganda a főtábornok szájába adta a legádázabb császárelenes szólamokat, másrészt Bercsényi birtokait már 1710-ben a haditanács egyik tagjának adományozta az uralkodó.⁴⁷) Fontos megfelelés még, hogy Wagner – ahogyan aztán Bél is – a mozgalmat egy szűk kör „vállalkozásának” tartja, akik a becsapott köznép vérével rútul visszaélve (*deceptae plebis sanguine miserum in modum abusi*) azzal dicsekednek, hogy a haza szabadságáért harcolnak, miközben csupán saját kapzsiságukra vannak tekintettel.⁴⁸

A szabadságharccal és vezetőivel szembeni ellenséges hangnem másik nyilvánvaló oka – az udvari álláspont elfogadása mellett – Bél saját tapasztalata lehetett. Személyesen élte át 1703-ban – életében először –, milyen a háborús állapot, illetve milyen egy megszálló (és nem túl fegyelmezett) hadsereg. 1708-ban pedig Besztercebányán láthatta, hogyan szegényedett el a város a súlyos adóterhek, a többszöri beszállásolások, a kereskedelemnek a rézpénz miatti megbénulása miatt⁴⁹ – a többi alsó- és felső-magyarországi szabad királyi városához hasonlóan.⁵⁰

44 Wagner szóban forgó művei: *Franciscus Wagner: Historia Leopoldi Magni Caesaris Augusti. I–II. Augustae Vindelicorum, 1719–1731.*; *Uő: Historia Josephi Caesaris Augusti, Felicis, cum appendice usque ad pacem Badensem. [Bécs], 1745. Életpályáját ld. Ladislaus Lukács: Catalogus generalis seu Nomenclator biographicus personarum Provinciae Austriae Societatis Iesu (1551–1773). I–III. Romae, 1987–1988., III. 1795. Wagnernek az udvarral való viszonyára, császár-életrajzaira ld. Anna Coreth: Österreichische Geschichtsschreibung in der Barockzeit (1620–1740). Wien, 1950. (Veröffentlichungen der Kommission für neuere Geschichte Österreichs 37.) 76–78.; *Alphons Lhotsky: Österreichische Historiographie. Wien, 1962. (Schriftenreihe des Arbeitskreises für österreichische Geschichte) 97.*; *Kalmár János: A 17. század végi bécsi udvari történetírás némely kortárs magyarországi eseményről. In: Gróf Imrich Thököly a jeho povstanie. – Thököly Imre gróf és felkelése. Ed. Peter Kónya. Prešov, 2009. 287–298., különösen: 292–293.**

45 *F. Wagner: Historia Leopoldi i. m. II. 737.*

46 „Berczenius Rakoczi nimirum, regnique potens”. I. m. 750.

47 *R. Várkonyi Ágnes: Gróf Bercsényi Miklós a történetírásban. In: Társadalomtörténeti tanulmányok a közeli és a régmúltból. Emlékkönyv Székely György 70. születésnapjára. Szerk. Sz. Jónás Ilona. Bp. 1994. 146–164., itt: 159.*

48 *F. Wagner: Historia Leopoldi i. m. II. 761.*

49 A város elszegényedését a városi jegyzőkönyvek alapján bemutatja: *Jurkovich E.: i. m. 198–199., 210–212., 219–220., 232–235., 239–245.*

50 A felső-magyarországi városok Rákóczi-szabadságharc alatti súlyos elszegényedésére jó elemzés: *Kónya Péter: A felső-magyarországi szabad királyi városok (Eperjes, Bátfya, Kisszeben) a Rákóczi-*

Bél a szabadságharcból szinte csak a káoszt, nyomort, a hadjárást tapasztalta meg; a sötét tónus bizonyára ennek is köszönhető.⁵¹

Bél Rákóczi-szabadságharcról alkotott képének azonban lehetnek egyéb okai, előzményei is. Érdeemes egy korábbi művet, az evangélikus Okolicsányi Pál által 1704-ben elkészített, de csak 1710-ben kiadott protestáns egyháztörténetet vallatóra fogni.⁵² A gyöngyösi értekezleten a császár békeköveteként megjelenő Okolicsányi a honi evangélikusok addigi történetét világította meg különböző dokumentumok alapján; célja az volt, hogy felekezete jogait és követeléseit kellően alátámassza a közelgő béketárgyalásokon (alighanem az 1704. évi selmezbányai béketárgyalásokon). A protestáns diplomata a bécsi udvartól várta a sérelmek orvoslását, ezért előszavában elsősorban azt a – katolikus oldalról jövő – vádat igyekezett visszautasítani, hogy mindig a protestánsok lennének a belviszályok okozói. Érvelése szerint a 17. század mozgalmaiban (Bocskait, Bethlent, I. Rákóczi Györgyöt, Thökölyt említi) nagy számban vettek részt katolikusok is,⁵³ majd rámutat, hogy e jelenlegi „zavargásban” a vezetők kizárólag katolikusok, s olyan kiváltságos helyzetnek örvendenek, hogy bár az evangélikusok jóval nagyobb számban vannak, nem kapott egyik sem közülük magas katonai tisztséget.⁵⁴ Ez volt tehát Okolicsányi számára a menekülési útvonal: Rákóczi és környezete egy részének katolicizmusát hangsúlyozni, s ezáltal a felelősséget legalább részben a katolikus oldalra hárítani. Feltűnő, milyen hasonló logikával védekezik Ribini János (1722–1788), aki Okolicsányi után 79 évvel, II. József toleranciájának köszönhetően írhatott újra a honi evangélikusok történetéről. Ő úgy fogalmaz, hogy a „Rákóczi-féle lázadás” nagyon káros volt az országra és különösen az evangélikusokra nézve; mert igaz ugyan, hogy nem kevés csatlakozott közülük Rákóczihoz, de csaknem az összeset hitszegéssel gyanúsították a császár előtt, amit Lipót el is hitt, habár Rákóczi, a lázadók vezére, és legfőbb tanácsadói római katolikusok vol-

-szabadságharcban. In: Rákóczi-ünnepségek 2003. A Szatmárnémetiben 2003. április 25-én megtartott *Az élő Rákóczi* (VIII.) Kárpát-medencei történelmi tanácskozás előadásainak, valamint az április 26–27-ei majtényi (XIV.), tarpai, tiszaujlaki és tiszapéterfalvi megemlékezéseken elhangzott beszédek írott anyaga. Fel. kiad. Muzsnay Árpád. Szatmárnémeti, 2003. 40–54.

51 Vö. *Tóth P.*: i. m. 130.

52 *Historia diplomatica de statu religionis evangelicae in Hungaria [...]*. [Frankfurt], 1710. Ld. ehhez: *Szabó Károly–Hellebrant Árpád*: Régi magyar könyvtár. III. Magyar szerzőktől külföldön 1480-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványoknak könyvészeti kézikönyve. 2. 2548–4831. sz. (1671–1711. pótlék.) Névmutatók. Bp. 1898. 4721. A mű szerzője Okolicsányi Pál. A műre még ld. *Fabinyi Tibor*: Rákóczi és az evangélikusok. In: *Rákóczi-tanulmányok*. Szerk. Köpeczi Béla–Hopp Lajos–R. Várkonyi Ágnes. Bp. 1980. 365–382., itt: 366. Okolicsányi életrajzi adatait ld. *Heckenast Gusztáv*: Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban? Életrajzi adattár. Sajtó alá rend., kieg., bev. Mészáros Kálmán. Bp. 2005. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 8.) 314.

53 *Historia diplomatica* i. m. Prooemium [3]–[4.]

54 „Nunc in Hungaria, ceu res ipsa loquitur, soli Catolichi tumultuantium capita sunt, tanta cum praerogativa et cautela, ut, tametsi numero et viribus Evangelici longe praesent, vix tamen ulli eorum primaria adhucdum collata videantur esse officia bellica.” I. m. [4.]

tak.⁵⁵ A református Bod Péter (1712–1769) – akinek az egyháztörténete csak a 19. században jelent meg – szintén fontosnak tartja kimelni (többször is), hogy a szabadságharc kirobbantói, Rákóczi és Bercsényi katolikus főurak voltak, sőt megjegyzi, hogy a jezsuiták is keresték a fejedelem kegyét.⁵⁶ A szabadságharcot Ribini és Bod egyaránt elítéli, mint a törvényes király elleni lázadást, de mindketten jelzik felekezeteik szabadságharc előtti sérelmeit, s a szécsényi végzések jogosságát.⁵⁷ Ide sorolható még Andreas Schmal evangélikus esperes, aki 1765-ben írt, kéziratban maradt egyháztörténeti munkájában határozottan kiállt a szabadságharc alatti, protestánsoknak kedvező intézkedések jogossága mellett, ám magát a mozgalmat katasztrófába torkolló zavargásnak nevezi, amiért egyedül Rákóczit teszi felelőssé.⁵⁸

A szabadságharccal kapcsolatban lassan kikristályosodó protestáns álláspont okai nyilvánvalóak. Az evangélikus és református egyház Rákóczi mozgalmának bukása után hasonló helyzetben volt, mint Okolicsányi (illetve egyháza) 1704-ben. A két eklézsia „ideológiai defenzívába” került a katolikus klérussal szemben, amely főként a protestánsokat okolta a nyolc évig tartó „rebellióért”; sérelmeik orvoslásáért viszont a császár kegyét kellett keresniük (már csak azért is, mert az 1712–1715. évi országgyűlésen hozott törvénnyel a vallásügy a király hatáskörébe került).⁵⁹ Így a hajdani mozgalomban való részvétel történelmi terhetől igyekeztek megszabadulni, s erre a legjobb megoldás az volt, hogy – mi-ként Okolicsányi – Rákóczi és környezete katolikusságát, illetve felelősségét

55 „Dum animi Protestantium tantopere exasperantur, vehemens procella an. 1703. exoritur, Rakotziana seditio, sicuti universo regno, ita Evangelicis in primis perquam detrimetosa. Nam, cum non pauci eorum partes Rakotzii sequerentur: accidit, ut tantum non omnes in suspicionem malae erga Caesarem fidei vocarentur; quod Leopoldo persuadere difficile non erat, quamquam Rakotzi, seditiosorum caput, et praecipui eorum, qui ei a consiliis erant, religionem Rom. profitebantur.” *Ioannes Ribini*: Memorabilia Augustanae Confessionis in Regno Hungariae a Leopoldo M. usque ad Carolum VI. Posenii, 1789. 102.

56 „In initio huius seculi Princeps Franciscus Rakotzius, comes Nicolaus Bertseni, catholici magnates aliique ipsi adhaerentes incitante eos Villario oratore Gallico moverant turbines.” *Petrus Bod*: Historia Hungarorum Ecclesiastica, inde ab exordio novi testamenti ad nostra usque tempora ex monumentis partim editis, partim vero ineditis, fide dignis, collecta [...] edidit L. W. E. Rauwenhoff [...] adjuvante Car. Szalay. I–III. Lugduni-Batavorum, 1888–1890., II. 181. Valamivel alább: „Occasione motus a Rakotzio, Bertseni aliiisque excitati, quamvis principes illi tumultuantium fuerint Romano Catholici, templa tamen, parochiae et scholae cum proventibus in quam plurimis civitatibus, villis pagisque redierunt ad manus Protestantium, a quibus via facti antea erant adempta.” I. m. 187. A jezsuitákra ld. i. m. 322. Bod Péter magyar egyháztörténetére ld. *Sámuel Aladár*: Felsőcsernátoni Bod Péter élete és művei. Bp. 1899. 133–148.

57 *P. Bod*: i. m. II. 181., 187. (ld. az előző jegyzetet); *I. Ribini*: i. m. 102., 168.

58 „quanto certius est, Franciscum Rákóczyum non tam bellum, quam tumultus excitavisse, tristi admodum catastrophe terminatos”. *Andreas Schmalius*: Adversaria ad illustrandam historiam ecclesiasticam evangelico-hungaricam pertinentia, Deo propitio quatuor sectionibus optima fide definita anno reparatae salutis 1765. In: *Fabó András*: Monumenta Evangelicorum Aug. Conf. in Hungaria historica. – A magyarországi ágost. vall. evangélikusok történelmi emlékei. II. Pest, 1863. 332. Még ld. i. m. 15., 288., 332–338.

59 Ld. *Zsilinszky Mihály*: A magyarhoni protestáns egyház története. Bp. 1907. 338–341.; *Bucsay Mihály*: A protestantizmus története Magyarországon. 1521–1945. Bp. 1985. 126–127.

emelik ki. Hozzá kell tenni viszont, hogy ez egy „kifelé”, vagyis az udvar és a közvélemény felé kommunikált álláspont; a cenzúra miatt kéziratban maradt evangélikus egyháztörténeti gyűjtésekben, vagy külföldön megjelent kiadványokban erősebbek azok a hangok, amelyek bizonyos nosztalgiával emlegetik a szabadságharc alatti rövid vallásszabadságot.⁶⁰

Bél *Notitiája* viszont a „kifelé kommunikált” állásfoglalások közé tartozik, s gondolatiságában is hozzájuk kapcsolódik. Bélt ugyanis véleményem szerint a fenti szerzőkhöz (Okolicsányi, Bod, Ribini) hasonló megfontolások vezették, amikor szinte kizárólag Rákóczit és Bercsényit marasztalta el a szabadságharc eseményeinek bemutatásakor. Ő persze nem érintette katolikus voltukat – ami érthető is, a vallási ügyekben rá kirótt szilenciumot, és saját kényes helyzetét tekintve –, az viszont árulkodó, hogy csupán kettejüket „kriminalizálta” – ráadásul ekkora vehemenciával. Természetesen ez a szatmári békével kialakult status quo eredménye is volt, hiszen az amnesztiát kapott kuruc vezetőket nyilván bajos lett volna nyomtatásban becsmérelni, míg a száműzött Rákóczit és Bercsényit egyenesen ajánlatos. Mégha ez így is volt, Bélt láthatóan arra törekedett, hogy a szabadságharcot egy, a császári propagandához hasonló, egyszerű képletté alakítsa, vagyis a két vezető nyughatatlanságára, hatalomvágyára, s az általuk megtevesztett köznép dühöngésére vezesse vissza a sajnálatos eseményeket. Így a képletből közvetetten sikerült kivonnia az evangélikusokat.

Rákóczi és Bercsényi iránti haragja tehát nem nélkülöz bizonyos hátsó szándékot, másrészt a protestánsokat nyíltan gyűlölő főgenerális és a szécsényi végzéseket követő vallási villongásokban tehetetlennek mutatkozó, katolicizmusát mindig hangsúlyozó fejedelem amúgy sem volt egyértelműen népszerű az evangélikus és református közvéleményben.⁶¹ Ehhez járult még hozzá, hogy az északnyugati vármegyék evangélikusai ingadozó állásponton voltak a szabadságharc megítélésében, sokszor panasszal is éltek a fejedelemnél; vagyis az evangélikusok nem voltak egységesen Rákóczi pártján.⁶² A közvélemény kapcsán pedig fel kell tennünk a kérdést: vajon Bélt írhatott volna ilyen ellenséges, sokszor durva hangnemben a szabadságharc vezetőiről, ha hitsorsosainak más a véleménye? Szerintem ez képtelenség. Bélt szavaiban benne van nemcsak a saját, hanem a magyarországi evangélikusok kiábrándultsága, a pusztulás és a kudarc keserű emléke is.

60 Ilyenek pl. Bahil Mátyás, Klanicza Márton és Klein János Sámuel munkái. Ld. *Bucsay M.*: i. m. 163–164. Schmal is inkább ide sorolható.

61 Bercsényi protestánsgyűlöletére ld. *Fabinyi T.*: i. m. 365. A szécsényi vallási végzéseket követő kaotikus állapotokra és panaszáradatra ld. *Zsilinszky Mihály*: A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a reformációtól kezdve. I–IV. Bp. 1880–1897., IV. 166–200. Rákóczi Ferenc és a protestánsok viszonyára igen beszédes a református Csécsi Jánosnak a szécsényi országgyűlésről készített naplója, amelyben a szerző érezhetően elégedetlen a katolikus rendekkel külön gyűlésező, a templomok visszaadása kérdésében a protestánsok számára sokszor kedvezőtlenül döntő fejedelemmel. Ld. *Csécsi János* naplója a szécsényi országgyűlésről. In: Rákóczi tükrök. 2. Naplók, jelentések, emlékiratok a szabadságharcról. Felkutatta, vál., szerk., előszó, bev. Köpeczi Béla–R. Várkonyi Ágnes. Bp. 1973. (Magyar Századok) 143–175. passim.

62 *Fabinyi T.*: i. m. 369. és passim.

Rákóczi és mozgalma a 18. századi katolikus történetírásban

A kronológiai sorrendet megtartva, katolikus részről az egyik legkorábbi történeti visszaemlékezés 1732-ben született, Tersztyánszky János (1706–1781) jezsuita⁶³ tollából. Rövidke művében, amelyben Kassa város történetét foglalja össze, részletesen ír az ottani jezsuiták szabadságharc alatti hányattatásairól. Kitér a szécsényi gyűlésre, ahol a jezsuiták számára ultimátumot adó 6. artikulus kapcsán – száműzetés terhe mellett tegyenek hűségesküt a konföderációra, s szakadjanak el az osztrák rendtartománytól – megjegyzi, hogy eme „villámcsapás” kovácsai Kálvin és Luther dühös patvarkodói voltak; Rákóczi személyét nem is említi ennek kapcsán.⁶⁴ Tersztyánszky hőse a katolikus Szentiványi László, korábban Caraffa eperjesi vérbíróságának tagja, Rákóczi alatt a jezsuiták kitelepítését felügyelő – valójában halogató – biztos,⁶⁵ akit a protestánsok szerint Szécsényben el akarnak tenni láb alól hitéért; de igazi nagy érdeme az, hogy Kassán igyekezett hátráltatni az atyák elűzését.⁶⁶ Tersztyánszky büszkén jegyzi meg, hogy az iskola működtetése végett Kassán hagyott jezsuita tanárok továbbra is dicséretesen ellátták feladatukat, s a diákok által előadott, Hunyadi Mátyásról szóló iskoladrámát látta a fejedelem is a fő „összeesküvőkkel”, de, teszi hozzá gyorsan, a darab mentes volt bármifajta hízelgéstől.⁶⁷

Spangár András (1678–1744) jezsuita⁶⁸ 1734-ben megjelent magyar nyelvű krónikája már a Franz Wagner által kijelölt úton halad: így például a felkelés okát Rákóczi sértettségében látja, mivel nem kapta meg a birodalmi hercegi címet.⁶⁹ A szécsényi országgyűlés nála is fontos szerepet kap a narrációban: szerinte itt derült ki, hogy az eretnekek ugyanúgy hatalomra akarnak törni, mint a korábbi felkelések idején. Ő Rákóczira is neheztel a vallásügyi intézkedések miatt, megjegyzi viszont, hogy a kurucok közül sokan ellenezték a jezsuiták kiűzését.⁷⁰

A század első felének kisebb írói közül még megemlítendő a szintén jezsuita Rost Tamás (1697–1765), Timon Sámuel kronológiájának szerény képességű foly-

63 A mű kiadása idején Kassán tanította a humaniorákat. Erre és életpályájára ld. *L. Lukács*: i. m. III. 1698.

64 „Acerbissimi huius fulminis in viros optime de Patria meritis cusi officina Szécsénium; Brontes, Steropes, & Pyracmon Calvini, Lutherique rabulae”. *Cassovia vetus, ac nova, chronologice proposita. Cassoviae, 1732.* 124–125. A mű szerzője Tersztyánszky János.

65 Életrajzi adatait ld. *Heckenast G.*: i. m. 407–408.

66 Ld. *Cassovia vetus* i. m. 125–133.

67 I. m. 146–147.

68 Életpályáját ld. *L. Lukács*: i. m. III. 1573.

69 *Spangár András*: A' magyar krónikának, a' mellyet megírt, s' ki bocsátott nemzetes Petthó Gergely 373. esztendőttől fogva 1626. esztendeig [...] negyedik, ötödik és hatodik része, Foglavlán magában száz és hat esztendőt 1627. esztendőttől fogva 1732. esztendeig. Iratott és szép Toldalékokkal szaporítottat Spangar András jesuvita által. Cassán, 1734. 62–63. Ugyanitt hivatkozik is Wagnerra.

70 I. m. 70., 79.

atója.⁷¹ Ő is szigorúan a Wagner-féle kulcsszavak (*perfidia, seditio, perduellio*) mentén tárgyalja az eseményeket. A szécsényi gyűlésről írva a protestánsok művét látja a katolikusok és jezsuiták elleni intézkedésekben, ráadásul csúsztat: eszerint az atyák a halál vagy a száműzetés (*exitium, vel exilium*) között választhattak.⁷²

A lassan formálódó, bizonytalan próbálkozások után Kazy Ferenc (1695–1759), a nagyszombati egyetem professzora⁷³ volt az, aki vállalkozott rá, hogy megvizsgálja a szabadságharc és a jezsuiták viszonyát. Az egyetem történetéről írott művében 15 oldalon keresztül foglalkozik a kérdéssel. Már az első mondatai meglepőek: a sértődött, hazaáruló Rákóczi helyett ő egy fiatalsága virágjában lévő fejedelmi sarjról ír, aki ősei emlékéhez méltóan magasztos dolgozon elmélkedik, de persze veszedelmes és rossz tervbe rángatják bele.⁷⁴ A Nagyszombatot 1703-ban elfoglaló Bercsényi is kedvező színben, a jezsuiták védelmezőjeként van ábrázolva: az egyetem katonáskodni akaró diákjait tanulmányaik folytatására utasítja, s szabadon engedi a várparancsnokot és a jezsuita jószágigazgatót, akiket bizonyos protestáns nemesurak börtönöztek be a várórség reggeli és esti Mária-imája miatt. Később azt is Bercsényi javára írja, hogy Sennyei Istvánnal együtt igyekezett hátráltatni a jezsuiták kiűzését.⁷⁵ A szécsényi végzésekről írva látványosan felmenti Rákóczit a 6. artikulus ódiума alól: megörökíti ugyanis azt a – később sokat idézett – párbeszédet, amikor Pongrácz Imre esztergomi kanonok kérdésére, miszerint ki fogja tanítani a jezsuiták távoztával a diákokat, Rákóczi azt feleli, hogy ezzel az érveléssel már ő is élt, de semmire sem ment vele. A következtetést maga Kazy vonja le: a fejedelem nem önszántából hozta meg ezt a döntést.⁷⁶ Rákócziról a későbbiekben is feljegyzi, hogyan mutatta meg a jezsuiták iránti jóindulatát: beleegyezett, amikor a rend –

71 Életére ld. *L. Lukács*: i. m. III. 1405. Az általa folytatott mű: *Samuel Timon*: Epitome chronologica rerum Hungaricarum et Transsilvanicarum a Divo Stephano ad annum MDCCXXXVI. producta, et in lucem data. Claudiopolii, 1737. A kronológia 1526-ig tartó része Timon, 1526–1576 közötti szakasza Kazy János, míg az 1577–1736 közötti évek Rost Tamás munkája. A szerzőség kérdésére bővebben ld. *Borián Elréd*: A történetíró jezsuita testvérek: Kazy Ferenc és Kazy János újraértékelése. In: *Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei*. IX. 1999. Főszerk. Szögi László. Bp. 1999. 45–64., itt: 47–48.

72 *S. Timon*: i. m. 283–284.

73 Életpályájára ld. *L. Lukács*: i. m. II. 696. Munkásságára ld. *Borián E.*: i. m.; *Uő*: Lippay érsek és Zrínyi Miklós politikai vitája. A jezsuita történetíró, Kazy Ferenc alapján. *Századok* 134(2000) 913–931.; *Uő*: A történetíró Kazy testvérek háttérbe szorításának politikai okai. In: *A magyar jezsuiták küldetése a kezdetektől napjainkig*. Szerk. Szilágyi Csaba. Piliscsaba, 2006. (Művelődés-történeti Műhely. Rendtörténeti konferenciák 2.) 300–311.

74 „ineunte hoc saeculo, MDCCI Franciscus Rakoczius, flore iuventae vividus, recordatione maiorum nihil humile meditans, in praeceptis, ac male digestum consilium, Caesari, et Regi infestum, ac inimicum, aliunde forte abductus”. *Franciscus Kazy*: *Historia Universitatis Tyrnaviensis Societatis Jesu* [...] ad annum Christi MDCCXXXV. Ejusdem Universitatis saeculare. Tyrnaviae, 1737. 164. A Rákóczival szembeni „enyhe” hangvételt Kazy művében Borián Elréd is észlelte. Ld. *Borián E.*: *A történetíró Kazy testvérek* i. m. 308.

75 *F. Kazy*: i. m. 166., 176.

76 I. m. 171–172.

az ausztriai rendtartománytól való elszakadása ügyében – haladékot kért, majd ő volt az, aki kezdeményezte, hogy Cseles Márton és Péchi Ferenc jezsuiták Bécsben tárgyaljanak a Társaság helyzetéről. Kazy valószínűleg tudta, hogy Cselesék az elszakadás ügyében mentek ki tárgyalni, s azt is, hogy ezt a honi jezsuiták jelentős része támogatta⁷⁷ – ezt azonban nem volt tanácsos leírnia.

Noha kéziratban maradt, ismertsége miatt meg kell említenünk Kolinovics Gábor (1698–1770) művét, a *Commentariū*t is, amely az 1701–1720 közötti évek magyar történetét tartalmazza, de túlnyomó része a szabadságharc történetét mutatja be.⁷⁸ Kolinovics segédletet is összeállított munkájához, amelyben 620 dokumentum-másolat van, ebből 505 dokumentum az 1703–1711 közötti időszakból.⁷⁹ Az ígéretes forrásbőség ellenére a mű csalódást kelt, és az olvasó kénytelen igazat adni Kolinovicsnak, amikor az előszóban szerényen kifejti, hogy műve csupán *Commentarii*, és nem *Historiae*. A munka ugyanis alig több, mint egy szorgalmas adatgyűjtés: az egyes szerzőktől átmásolt epizódok, elbeszélések, illetve a saját gyűjtésből származó adalékok között nincs „kötőszövet”, hiányzik a történelmi koncepció, a források összevetésére való készség és képesség. Annyiból viszont a mi szempontunkból is tanulságos a *Commentarii*, hogy tallózó-jellege rávilágít az ekkorra már szétváló történelmi interpretációkra. Kolinovics egymás után idézi Bél Mátyást, Franz Wagnert és Kazy Ferencet, mindenfajta kritika nélkül, ami érezhetően ellentmondásossá, szétesővé teszi a szöveget (például Rákócziak, Bercsényinek, vagy a valláskérdésnek az egyes szerzőknél olvasható különböző megítélése miatt). Ezenkívül még egy mozzanat miatt kell foglalkozni a *Commentariū*val, ez pedig a híres-hírhedt *Responsiō*ra való utalás. Maga a *Responsiō* a címe szerint Rákóczi válasza 6 északnyugat-magyarországi vármegye 1706-ban hozzá benyújtott kérésére, amelyben a jezsuiták kiűzésének visszavonását kérték a fejedelemtől.⁸⁰ Az állítólagos válasz szerzője rendkívül hevesen támadja a rendet: kárhoztatja hatalomhétségüket, iskolai rendszerük elavultságát, majd az országban maradásukat újabb, a jezsuiták számára teljesíthetetlen feltételekhez köti. Valódisága, illetve Rákóczi szerzősége vita tárgyát képezi 300 éve, s keletkezésének körülményei ma sincsenek kellően tisztázva, bár az utóbbi évek kutatásai alapján biz-

77 I. m. 172., 173–174. A tárgyalásra legújabban, további irodalommal ld. R. Várkonyi Ágnes: II. Rákóczi Ferenc és a jezsuiták. In: A magyar jezsuiták i. m. 163–188., különösen: 174–176. Még ld. Úő: „Ha Indiáig bujdosnak is, visszahozzuk őket.” II. Rákóczi Ferenc és a jezsuiták néhány kérdéséhez. In: „Nem sűlyed az emberiség!”... Album Amicorum Szörényi László LX. születésnapjára. Főszerk. Jankovics József. Bp. 2007. 1463–1475. Ld. www.iti.mta.hu/szorenyi60.html

78 A mű címe: *Gabriel Kolinovics: Commentariorum de rebus Ungaricis Libri XIII. Ubi Gesta Ab Anno, MDCCI. ad annum MDCCXX. [...] accuratione summa recensentur. Senquicizii MDCCXLII.* (Kézirat.) Egyetemi Könyvtár (= EK) Ms. G. 86.

79 *Gabriel Kolinovics: Fulcrum Commentariorum de Rebus Hungaricis seu instrumenta literaria publica, sexcentis plura [...].* Senquicizii, 1742. Idib. Maiis. (Kézirat.) EK Ms. G. 87.

80 Legújabb kiadása: *Responsio Francisci Rákóczy anno 1706. ad supplicationem sex comitatum protestantium contra relegationem patrum Societatis Jesu.* In: Ráday Pál iratai. I. 1703–1706. Sajtó alá rend. Benda Kálmán. Bp. 1955. 705–726.

tosnak látszik, hogy nem Rákóczi írta.⁸¹ Jezsuita részről már igen korán kétségbe vonták a *Responsio* hitelességét,⁸² míg a protestáns szerzők – ugyan-csak igen hamar – valódinak ismerték el, így a református Cserei Mihály, 1709-ben.⁸³ A protestáns történetírásban népszerűsége megmaradt az egész 18. században: Bod Péter teljes terjedelmében közölte és örömmel hasznosította a jezsuitákra nézve terhelő adatait,⁸⁴ Ribini pedig a szöveg főbb pontjait (elsősorban szintén a jezsuiták elleni vádakat) foglalta írásba.⁸⁵ A jezsuita historikusok azonban még csak nem is említik az iratot egészen Katona Istvánig, amit vagy úgy lehet értelmezni, hogy „agyon akarták hallgatni” a rájuk nézve dehonosztáló irományt, vagy pedig úgy, hogy kezdettől fogva meg voltak győződve arról, hogy nem Rákóczitól származik, hanem csak egy ismeretlen szerzőségű pamfletről van szó. Ami Kolinovicsot illeti, buzgó katolikus, sőt, fél évig pálos novícius volt, s ez művén is látszik: elborzadva – Modor esetében szemtanúként⁸⁶ – ír a protestánsok szabadságharc alatti templomfoglalásairól. Ennek ellenére megemlíti a *Responsiót*, amelyet láthatóan hitelesnek tart, de tartalmát megrökönyödve közli, hozzátéve, hogy ezzel Rákóczi az eretnokség határát súrolja.⁸⁷ Kolinovics szavai egyelőre nem kaptak visszhangot.

A 18. század közepétől lendületet kapó műfaj, az egyházmegye-történet egyes darabjaiban szintén található érdekes és viszonylag részletes megemlékezések a szabadságharcról. A piarista Desericzky (Dezsericzky) József Ince (1702–1763)⁸⁸ a váci egyházmegye történetét írta meg (műve 1770-ben jelent meg), s ebben 13 oldalon ír a korszakról.⁸⁹ Rákócziról adott pozitív jellemzése Kazy Ferenc hasonló megnyilatkozását idézi,⁹⁰ Bercsényit viszont elmarasztalja, s az ő nyakába varrja az ezüst- és aransikkasztási vádat.⁹¹ Rámutat (helyesen),

81 A kérdésre a vita előzményeivel együtt ld. *R. Várkonyi Á.*: II. Rákóczi Ferenc és a jezsuiták i. m. 180–187. (Véleménye szerint a *Responsio* a bécsi udvar vagy legalábbis a konföderáció ellenségei által szerkesztett, Rákóczi lejárátását célzó pamflet.)

82 Ld. *Esze Tamás*: Rákóczi „*Responsio*”-ja. In: *Irodalom és felvilágosodás*. Szerk. Szauder József–Tarnai Andor. Bp. 1974. 27–100., itt: 31.

83 I. m. 30.

84 *P. Bod*: i. m. II. 322., ill. 324–340.

85 *I. Ribini*: i. m. 171–172.

86 *G. Kolinovics*: *Commentariorum* i. m. 164–165.

87 „Prolixè ad ista [tehát a hat vármegye kérésére – megj. tőlem, T. G.] Rakoczius, penna tamen si non haeretica, Jesuitis certe longe, ac dici facile valeat, inimiciore”. *G. Kolinovics*: *Commentariorum* i. m. 194. A *Responsio* tartalmi kivonatát ld. i. m. 194–195.

88 Személyére és munkásságára ld. *Juhász Vince*: Desericzky Ince élete és művei. Bp. 1915. (Művelődéstörténeti Értekezések 69.) Östörténeti kutatásaira legújabbban: *Szörényi László*: Nyelvrokonság, östörténet és epika a XVIII. századi magyarországi jezsuita latin irodalomban. In: *Uő*: *Studia Hungarolatina*. Tanulmányok a régi magyar és a neolatin irodalomról. Bp. 1999. 73–83., itt: 75–76.; *Szabados György*: A magyar történelem kezdeteiről. Az előidő-szemlélet hangsúlyváltásai a XV–XVIII. században. Bp. 2006. 180–183.

89 *Josephus Innocentius Desericus*: *Historia Episcopatus Dioecesis et Civitatis Vacensis*. Pestini, [1770.] A műre ld. *Juhász V.*: i. m. 48–51. A szabadságharcra vonatkozó rész: *J. I. Desericus*: i. m. 214–226.

90 I. m. 214.

91 Bercsényi jellemzése: i. m. 214.; az arany- és ezüstsikkasztási vád: i. m. 222.

hogy a kuruc sereg nagyrészt protestánsokból állt, s drámai szavakkal ecseteli a felkelőknek a katolikus templomok és a klérus elleni rémtetteit. Desericzky szemében a szabadságharc vallásháború, egyben polgárháború, ahol testvér emel testvér ellen kezét.⁹² A jezsuiták kiűzését megemlíti és az „eretnekek” bűnének tartja, de piarista lévén nem háborodik fel a történeteken, inkább – talán egy csipetnyi gúnnyal – azon csodálkozik, hogy a Jézus társasági atyákat folyton kiűzik az országból.⁹³ Az ónodi gyűlésen történetek ódiuma alól látványosan felmenti Rákóczi: többször hangsúlyozza, hogy a két turóci követ lekasabolása nem a fejedelem parancsára történt, sőt elmeséli Berkes András váci nagyrépost történetét, aki a lincselés alatt Rákóczi háta mögött keresett menedéket, amaz pedig magyar nyelven bátorította.⁹⁴ Desericzky a szatmári béke elbeszélésekor elképesztő okfejtésbe kezd: megpróbálja elhíttetni az olvasóval, hogy Károlyi Sándor soha nem pártolt át Rákóczihoz. Szerinte a kuruc generális 1703–1704 telén csak azért pusztította Ausztriát és Morvaországot, mert ezzel akart bosszút állni mellőzöttségén a bécsi udvarban.⁹⁵ Desericzky igyekezete mögött alighanem az áll, hogy 1725-ben Károlyi Sándor Nagykárolyban kegyesrendi gimnáziumot alapított, s a családnak a későbbiekben is gondja volt az intézetre.⁹⁶ Vagyis a piarista szerző így akarta – elég esetlenül – megszépíteni a tekintélyes pártfogó emléket. Hasonló csúsztatás figyelhető meg Gánóczy Antal nagyváradi kanonok (1728 k.–1790) váradi püspökökről szóló munkájában.⁹⁷ A buzgó pap a korábbi főpásztor Csáky Imre szabadságharc alatti közvetítői tevékenységét túlozza el: megfogalmazása szerint, miután Nagyszombatban eredménytelenül végződtek a tárgyalások, a béke megteremtésének dicsősége „megőrződött” a fáradhatatlan Csáky számára.⁹⁸ A tények elferdítése Desericzky és Gánóczy műveiben azt jelzi,

92 I. m. 218–219.

93 I. m. 220.

94 „Andreas Berkes Major Praepositus Vaciensis (a quo ista habeo) in illo sanguinario tumultu post tergum principis, quasi sub tutelam sese recepit. Cui comis et benignus princeps: *ne fély édes papom. ajebat. Noli metuere mi care sacerdos.* Fertur acerbe illacrymatus fuisse, dum viros praesantissimos in jussu suo in publicis Comitii plusquam barbaramente mactari adspexisset.” I. m. 221.

95 I. m. 224–225.

96 Hám József: A róm. kat. főgymnasium története. 1727–1895. In: A kegyes-tanítórendiek vezetése alatt álló nagy-károlyi római katolikus főgymnasium millenniumi értesítője az 1895–96-ik tanévről. Közli: Hám József. Nagy-Károly, 1896. 3–294., itt: 11–68. (Köszönjük Siptár Dánielnek, hogy a piaristák és a Károlyiak kapcsolatára felhívta a figyelmünket, s hogy a vonatkozó irodalomban eligazított.)

97 Antonius Ganoczy: Episcopi Varadinenses fide diplomatum concinnati. I–II. Viennae Austriae, 1776. Gánóczy életpályáját ld. Viczián János: Gánóczy Antal. In: Magyar Katolikus Lexikon. III. Éhi–Gar. Főszerk. Dr. Diós István. Bp. 1997. 912.

98 „reservabatur videlicet pacis gloria mirabili industriae Comitiss Emerici Csáky”. A. Ganoczy: i. m. II. 377. Még ld. i. m. 379. Csáky Imre szabadságharc alatti – a Gánóczy által leírtaknál jóval szerényebb – szerepére ld. *Málnási Ödön*: Gróf Csáky Imre bíbornok élete és kora. (1672–1732). Kalocsa, 1933. 65–79. Gánóczy Horváth Mihály kicsiny kalocsai érsekségtörténetéből vette a békét hozó Csáky alakját (Csáky később kalocsai érsek lett). Ld. *Natales Archiepiscopatus Metropolitanæ Colocensis et Bacsiensis ecclesiarum canonice unitarum [...]*. Budae, 1746. 183. A mű szerzője Horváth Mihály. Vö. A. Ganoczy: i. m. II. 376.

hogy már nagyon hiányzott egy mértéktartó, tényszerű összefoglalás az eseményekről. Gánóczy egyébként néhány oldalon összefoglalja az 1703–1711 közötti időszakot, de kevés eredetiséggel (főleg Spangárt követi) és annál több tévedéssel; talán az egyetlen figyelemre méltó momentum Bakó Jánosnak, a hányatott sorsú váradi prépostnak a tiltakozó levele, benne a szabadságharc alatt személyét ért méltánytalanságokkal.⁹⁹

A jezsuita Schmitth (Schmidt) Miklós (1707–1767)¹⁰⁰ az egri püspökség törtériját írta meg: munkája a mi szempontunkból természetesen Telekessy István személye miatt fontos.¹⁰¹ Schmitth nem titkolja el, hogy a főpap megegyezett Rákóczival, de úgy beszéli el a történetet, mintha Telekessy lett volna fölényben a fejedelemmel szemben, s a püspök követeléseit az őt atyjának nevező Rákóczi mindenben teljesítette volna (például, hogy az „eretnekek” nem jöhetnek be a városba).¹⁰² A püspök szabadságharc alatti ténykedését (országgyűléseken való részvétel stb.) ugyanakkor Schmitth udvariasan elhallgatja. A jezsuiták kiűzését illetően azt írja, hogy Telekessy közbenjárt az atyák érdekében, de a „társasággal szemben nem ellenséges Rákóczi” azt írta vissza neki, hogy Szécsény után már nem az ő kezében van a döntés.¹⁰³ Vagyis Schmitth jezsuita szemszögből mind a püspököt, mind Rákóczit rehabilitálta.

A 18. század második felében két exjezsuita történetíró foglalkozott komolyabban a Rákóczi-szabadságharccal: Palma Károly Ferenc és Pray György. Mindketten szoros kapcsolatban álltak az udvarral – Palma a bécsi Theresianumban tanított, majd a jezsuita rend feloszlata után Krisztina főhercegnő udvari káplánja lett, míg Pray György Mária Terézia jóindulatából a „Magyarország királyi történetírója” címet kapta rendes évi fizetéssel, később pedig a Budára költöztetett nagyszombati egyetem első igazgatójának nevezték ki.¹⁰⁴ Vagyis mindketten egzisztenciálisan is függtek Bécstől. Lojalitásuk az udvarhoz történeti munkáikban is egyértelmű, ám a szabadságharc elbeszélésében lényeges különbségek figyelhetők meg köztük. Palma magyar történetében elég objektíven közli a felkelés kitörésének okait, említi továbbá Rákóczi pátenseit, és a

99 *A. Ganoczy*: i. m. II. 381–383. Bakó személyére ld. *Heckenast G.*: i. m. 36.

100 Életpályáját ld. *L. Lukács*: i. m. III. 1486–1487.

101 *Nicolaus Schmitth*: *Episcopi Agrienses fide diplomatum concinnati*. I–III. Tyrnaviae, 1768.

102 I. m. III. 348–349.

103 „Intercessit huic imperio [tehát a jezsuiták kiűzésének – megj. tőlem, T. G.] Telekesius, misso cursore, cum literis ad Rákocziūm. Rescripsit Princeps non inimicus societati: post Szécseniensem sanctionem non esse sui arbitrii de societate statuere.” I. m. III. 349.

104 Palma Károly Ferenc életútját (1773-ig) ld. *L. Lukács*: i. m. II. 1140. Történeti műveire, a rá vonatkozó korábbi irodalommal ld. *Szörényi László*: Palma Ferenc Károly történetírói munkássága. In: *Uő*: *Studia Hungarolatina* i. m. 158–168. Pray György életét (1773-ig) ld. *L. Lukács*: i. m. II. 1276–1277. Munkásságára ld. *Szörényi L.*: Nyelvrokonság i. m. 76–81.; *Uő*: Pray György történetírása és alkalmi költészete. In: *Classica – Mediaevalia – Neolatina*. Acta conventus diebus undecimo et duodecimo mensis Maii anno MMIV Debrecini habitii. Ed. Ladislaus Havas–Emericus Tegye. Debrecini, 2006. (Societas Neolatina Hungarica. Sectio Debreceniensis) 199–207.; Prayról, mint a magyar őstörténet és az Árpád-kor kutatójáról ld. *Szabados Gy.*: i. m. 184–201.

mozgalomhoz csatlakozó csoportokat.¹⁰⁵ Kirívó motívum továbbá művében annak hangsúlyozása, hogy Rákóczi már 1704-ben akarta a békét,¹⁰⁶ s az egész szabadságharc alatt törekedett a megegyezésre, ám a szenátorok, vagy általában a szövetkezett rendek megakadályozták a kiegyezést; azt állítja továbbá, hogy 1710–1711-ben csupán Bercsényi, illetve a gonosz tanácsosok beszéltek le a fejedelmet arról, hogy elfogadja a feltételeket.¹⁰⁷ Palma egyértelműen a katolikus Rákóczit akarja menteni. Kifejti ugyanis, hogy miután XI. Kelemen a római katolikusokat a császárhoz való hűségre szólította fel, sokakban felébredt a kötelességtudat, sőt, a felkelés vezetői és maga Rákóczi is hajlott a békére.¹⁰⁸ Palma gyakorlatilag semmit nem írt a szabadságharc alatti vallási ügyekről: ez a némaság bizonyosan a jezsuita rend feloszlásának is szólt.

Pray a magyar királyokról írt történetében (amely halála évében, 1801-ben jelent meg) Palmával ellentétben a legmerevebb intranzigens udvari álláspontot képviseli a szabadságharc kapcsán.¹⁰⁹ Művében Rákóczi XIV. Lajos kreatúrája, aki semmit sem tesz Franciaország megkérdezése nélkül,¹¹⁰ a béketárgyalásokkal csak az időt húzza,¹¹¹ és valójában csupán a hatalomvágy hajtja.¹¹² Nem marad el továbbá az arany- és ezüstkészletek elsikkasztásának vádja sem a fejedelem és Bercsényi ellen, amelyet Pray egy állítólagos kimutatással igazol.¹¹³ A lehangolóan egyoldalú elbeszélés végén egyáltalán nem meglepő Pray elmékedése arról, hogy Rákóczi későn ismerte meg a franciák mesterkedéseit, akik mindig nagy haszonnal fektettek be a magyarországi belviszályokba, hogy aztán amikor ők maguk már céljaikat elérték, szövetségeseiket cserbenhagyják.¹¹⁴ A befejezés egyben megadja a kulcsot Pray erősen tendenciózus narrációjának magyarázatához. Az idős történész ugyanis műve eme kötetét az 1790-es években írta, vagyis a Habsburgok franciákkal vívott háborúi, illetve a francia eszméktől vezérelt magyar jakobinus mozgalom és az azt követő megtorlás időszakában. Ekkor a fran-

105 *Carolus Franciscus Palma*: Notitia rerum Hungaricarum. Pars Tertia. Tyrnaviae, 1775. 336–337. Palmának a mű harmadik kiadásában (1785) tett jelentős módosítására (a Rákóczi-szabadságharc előtti, Magyarországra vonatkozó bécsi reformterveket ismerteti egy átírt fejezetben) ld. *Szántay Antal*: Könyvtárosok és történetírók. Angelo Gabriele kormányzati tervzetétől II. József reformjaiig. *Történelmi Szemle* 38(1996) 45–61., különösen: 56–57., 59–60.

106 „Liberalissima haec Caesaris promissa ubi ad confoederatos delata sunt, Rákotzius minime alienum a concordia praeferebat animum; at obstabant confoederati senatores virium suarum robore confisi”. *C. F. Palma*: i. m. 346.

107 Ld. i. m. 358–360., 362., 368–369., 370–373., 377–378.

108 I. m. 368–369. Vö. *Szörényi L.*: Palma Ferenc Károly i. m. 165.

109 *Georgius Pray*: Historia regum Hungariae, cum notitiis praevis ad cognoscendum veterem regni statum pertinentibus. I–III. Budae, 1801. A Rákóczi-szabadságharcról: i. m. III. 441–506.

110 I. m. 457.

111 I. m. 467.

112 Azt írja, hogy Rákóczi szomorú volt az ónodi országgyűlés után, mert reményei ellenére nem kiáltották ki királlyá (*Nec enim, ut sperabat, se regem renunciari audíit*). I. m. 484.

113 I. m. 478–479.

114 I. m. 505–506.

ciákkal való szövetség mindennél nagyobb bűn volt, s ez alól – ahogyan az Praynál látható – a történelmi személyek sem mentesültek. Érdekes egyébként, hogy a vallásügyet ő sem feszegeti, így a jezsuiták száműzésére is csak egy homályos félmondattal utal.¹¹⁵ Az egykori rendtagoknak alighanem még meg kellett emészteni a felosztatást, ezért a vallásügyekről nem szívesen írtak, s talán Bécs nem is nézte volna jó szemmel, ha a rend történetével túlságosan sokat foglalkoznak.

Az áttekintést Katona Istvánnal (1732–1811) zárom, aki közismerten a magyarországi jezsuita történetírás utolsó nagy alakja, egyben elődei eredményeinek összegzője is.¹¹⁶ Óriási művében, a *Historia criticá*ban összesen 1147 oldalon ír Rákóczi-ról és a Rákóczi-szabadságharc időszakáról.¹¹⁷ Használja és idézi szinte a teljes 18. századi történetírói korpuszt: Wagnert, Tersztyánszkyt, Spangár Andrást, Kazy Ferenc egyetemtörténetét, Kolinovicst, Desericzkyt, Prayt, illetve a protestánsokat is, így Bélt, Ribinit; ismeri és gyakran citálja az *Histoire*-t.¹¹⁸ Kolinoviccsal ellentétben azonban ő már nem pusztán adat- és forráshalmozó: kiváló forráskritikai érzékével a gyűjtött anyagot jól rendszerezi, a kútfőket súlyozza és értékeli.¹¹⁹

Katona életútja sajátosan alakult. Ő nemcsak a rend felosztatását szenvedte meg, de később el kellett viselnie azt a megaláztatást is, hogy a Budára áttelepített nagyszombati egyetemről II. József 1784-ben nyugdíjazta.¹²⁰ Nem állt tehát udvari, vagy állami alkalmazásban, mint Palma és Pray: kalocsai főszékeskapitáni kanonokként kizárólag egyházi tisztelet töltött be. Helyzete bizonyos szabadságot is adhatott neki: talán ennek köszönhető – a kötelezően udvarhű szemléleten túl – a tárgyilagosságra való törekvés, a források és események objektív bemutatása. Rögtön a Rákóczi-szabadságharc elbeszélésének kezdetén leszögezi, hogy bár nem lehet szépíteni „a 27 éves ifjú meggondolatlan tettét” (ezzel viszont mégiscsak szépít!), mivel azonban néhány szerző a valóságtól elrugaszkod-

115 I. m. 448.

116 Pályáját (1773-ig) ld. *L. Lukács*: i. m. II. 688–689. Életére és munkásságára a legfrissebb összefoglalás: *Thoroczky Gábor*: Előszó. In: *Katona István: A kalocsai érseki egyház története*. Sajtó alá rend., jegyz. Thoroczky Gábor–Tóth Gergely. I–II. Kalocsa, 2001–2003., I. i–xxx., itt: i–viii. Történetírói munkásságára ld. *Szabados Gy.*: i. m. 201–221. (elsősorban a magyar őstörténet és az Árpád-kor vonatkozásában); *Uő*: Katona István történetírói időszerűségéről. *Irodalomtörténeti Közlemények* 112(2008) 679–699.

117 Az 1700–1701-es, leleplezett összeesküvéssel együtt számolva. Ld. *Stephanus Katona: Historia critica Regum Hungariae* [...]. I–XLII. Pestini–etc., 1779–1817., XXXVI. 158–185. (Rákóczi és Bercsényi 1700–1701-es összeesküvése); 258–677., XXXVII. 3–701. (Rákóczi-szabadságharc).

118 A Brenner Domokos által összeállított, nagyjából a szabadságharc történetét bemutató kiadványnak – amely számos eredeti dokumentum mellett tartalmazza Rákóczi Emlékiratait is – a címe: *Histoire des révolutions de Hongrie, où l'on donne une idée juste de son légitime gouvernement*. I–VI. La Haye, 1739. Az itthon sokáig indexen lévő munkára legújabbán ld. *R. Várkonyi Á.*: Befejezetlen történelem i. m. 725–726.

119 Katonának főleg a középkori kútfőkkel szembeni forráskritikájával kapcsolatban hasonlót állapít meg: *Szabados Gy.*: Katona István i. m. 682–690.

120 Vö. *Thoroczky G.*: i. m. ii.

va vádolta őt, „ezeket megcáfolni és az igazságot megvédeni történészi kötelesség”.¹²¹ Ezután idézi és kétségbe vonja Ketteler augsburgi történétíró hajmeresztő koholmányait, például, hogy Rákóczi és Bercsényi 1700-ban a Habsburg-ház fizikai kiirtására készült.¹²² Ugyanígy sokszor vitába száll Wagnerrel is, így kételkedik abban, hogy a császári történétíró olvashatta-e Rákóczi XIV. Lajos részére küldött, és Longueval által az udvarban bemutatott levelét, s következőképpen abban sem biztos, hogy annak tartalmát Wagner hitelesen foglalta írásba.¹²³ Itt kell említést tennem Katona kalocsai érsekségtörténetéről, ahol nagy teret szentel Széchényi Pál békeköveti munkásságának, s az eseményeket körültekintő alapossggal – elsősorban az *Histoire*-ra támaszkodva –, és a *Historia criticában* is tapasztalt objektivitással írja meg (így komolyan veszi Rákóczi törekvését a békés megoldásra).¹²⁴

Katona művében – a Palma és Pray által írt, szinte „szekularizált” szabadságharc-recepciók után – a felekezeti nézőpont újból előtérbe kerül. Különös gonddal ír a jezsuiták kiűzésének körülményeiről – ebben fő forrásai Tersztyánszky és Kazy Ferenc –,¹²⁵ és ugyancsak részletesen foglalkozik a Rákóczinak tulajdonított *Responsió*val. Ha a körülményeket tekintjük, már régóta időszerű volt, hogy egy (ex)jezsuita szerző is kifejtse a véleményét az ügyben. 1784-ben, II. József engedékenyebb időszakában megjelent nyomtatásban a *Responsio*, kiadó és hely megjelölése nélkül.¹²⁶ A szöveg nagy visszhangot keltett, s mint láttuk, 1789-ben Ribini felhasználta annak tartalmát evangélikus egyháztörténetéhez. Katonát azonban nem is a kiadás és Ribini bosszantotta a legjobban – bár mindkettőt hevesen támadta –, hanem az, hogy Horányi Elek is hivatkozott a *Responsió*ra, mint hiteles forrásra a *Memoria Hungarorum* második kötetében. A piarista szerző ugyanis közölte Kiss Imréről, Báthori Zsófia jezsuita gyóntatópapjáról a vitatott szerzőségű műben lévő gunyoros anekdotát, amit Katona botrányosnak tartott.¹²⁷

121 „Nulla quidem colore tam temerarium iuvenis 27. annos nati facinus excusari potest; quia tamen a nonnullis etiam supra veri speciem accusari solet; id diluere veritatemque defendere, historici munus est.” S. Katona: *Historia critica* i. m. XXXVI. 259.

122 I. m. 259–264. Ketteler műve Istvánffy magyar történetének kiegészítéseként jelent meg: *Nicolaus Isthvanffius–Johannes Jacobus Ketteler: Regni Hungarici Historia, post obitum gloriosissimi Mathiae Corvini Regis [...]* libris XXXIV. [...] exacte descripta a Nicolao Isthvanffio [...] Accedit hac postrema et novissima editio [...] Leopoldi Magni, Josephi I. et Caroli VI. Regis XLVII. Auctarium, usque ad annum MDCCXVIII. [...] libris XV. sincero, veraci ac nitidissimo stylo descriptum per D. Johannem Jacobum Ketteler. Coloniae Agrippinae, 1724. Ketteler szélsőséges elfogultsága és tévedései már Kolinovicsnak is feltűntek. Ld. *G. Kolinovics: Commentariorum* i. m. [iii].

123 S. Katona: *Historia critica* i. m. XXXVI. 164–165. Vö. *A. Coreth*: i. m. 77.

124 *Katona I.*: A kalocsai érseki egyház i. m. II. 98–111. Rákóczi szándékainak összintéségéről: i. m. 108.

125 S. Katona: *Historia critica* i. m. XXXVII. 306–321., 389–400.

126 Címe: *Francisci Principis Rakoczy responsum ad supplicationes sex comitatum, contra relegationem patrum Societatis Jesu e Regno Hungariae. Anno 1706. S. I. S. a.* [1784.] Bővebben foglalkozik a kiadással: *Esze T.*: i. m. 93–100.

127 A Katona által kifogásolt történetet Horányi művében ld. *Alexius Horányi: Memoria Hungarorum et Provincialium scriptis editis notorum. I–III. Viennae, 1775–1777.*, II. 351. Katona dühösen jegyzi meg, hogy nemcsak csodálatos, de súlyosan elítélendő, hogy egy

Az exjezsuita historikus tehát bizonyára úgy érezte, hogy a rendjét ért támadásokra, köztük a *Responsio* megjelenésére válaszolnia kell. Ezt a tőle megszokott alapossággal meg is teszi. Egyrészt a szöveg megjelenése körüli bizonytalanságokra hívja fel az olvasó figyelmét – így arra, hogy a bécsi császári bibliotékában, amelyre az ismeretlen kiadó hivatkozik, nem található meg a *Responsio* kéziratos példánya.¹²⁸ Másrészt kijelenti, hogy a szöveg jezsuita-ellenes pamfletekből van összetoldozva, s a benne lévő vádaskodások Rákóczi karakterétől igen messze állnak.¹²⁹ Érdekes, hogy Rákóczi jellemére apellál: nem szabad azonban elfelejteni, hogy Katona nagyon jól ismerte a fejedelem *Emlékiratait* és levelei egy részét, hiszen számtalanszor hivatkozik rájuk, így valóban feltűnhetett neki, hogy a *Responsio* milyen messze áll Rákóczi stílusától. De leginkább a *Responsio* állításait veti össze Rákóczi egyéb megnyilvánulásai-val. Így például a jezsuita iskolák szükségességét tagadó passzust szembesíti a Kazynál található történettel, vagyis Rákóczi Pongrácz Imrének adott, fentebb már említett válaszával, illetve a jezsuiták egyetemekről és iskolákból való kivonulását követelő szakaszt azzal a ténnyel, hogy Rákóczi meghagyta Kassán és Nagyszombatban a társaságbeli tanárokat.¹³⁰ Összességében kijelenti, hogy a *Responsio* sugalmazásával ellentétben Rákóczi nem volt annyira ellenséges a jezsuitákhoz, ahogyan a többi katolikus vezető, Bercsényi, Sennyei, Klobusiczky sem; persze, amikor az akatolikusok fölébük kerekedtek (*quibus cum acatholici praevaluissent*), akkor Rákóczi siettette az ítélet végrehajtását, de előírta az erre kinevezett biztosoknak, hogy tiszteljék a papi és szerzetesi személyeket, s hogy minden ingóságukat lepecsételve, érintetlenül őrizzék meg. Katona ebből arra következtet – talán nem is ok nélkül –, hogy Rákóczi idővel (az önálló magyar rendtartomány létrejötte után) vissza akarta hívni a Társaság tagjait.¹³¹ A fejedelem iránt megnyilvánuló óvatos rokonszenv, a bujdosók sorsának figyelemmel kísérése Katona részéről a későbbi események leírásakor is észlelhető: sűrűn idézi Mikes Kelemen leveleit, s Rákóczi haláláról is igen hosszan értekezik, többek között Mikes alapján.¹³²

katolikus és szerzetesi fogadalmat tett szerző nyíltan hirdeti ezt a vádaskodást (értsd: a Responsiót). S. Katona: *Historia critica* i. m. XXXVII. 408.

128 I. m. XXXVII. 403. A problémára részletesebben ld. *Esze T.*: i. m. 93–95.

129 S. Katona: *Historia critica* i. m. XXXVII. 403–404.

130 I. m. 401., 408–409.

131 I. m. 406. Katona eme véleményével látszik összhangban lenni Rákóczi ama 1707-ben, Erdélyben tett kijelentése, hogy vissza fogja hívni idővel az országba a jezsuitákat. Bővebben ld. *Meszlényi Antal*: II. Rákóczi Ferenc felkelésének valláspolitikája és a jezsuiták. *Regnum* 1(1936) 225–304., itt: 290.; *R. Várkonyi Á.*: „Ha Indiáig bujdosnak is, visszahozzuk őket.” I. m. 1463. Mindazonáltal Rákóczinak – a jezsuitáknak tett gesztusok ellenére – a kiűzés végrehajtásában megnyilvánuló határozottságát a pataki jezsuiták példáján világosan látatja: *Gyulai Éva*: Rákóczi és a sárospataki jezsuiták. In: II. Rákóczi Ferenc, az államférfi. *Tanulmányok a sárospataki országgyűlés 300. évfordulóján*. Szerk. Tamás Edit. Sárospatak, 2008. 294–345., különösen: 330–345.

132 *Szabados Gy.*: Katona István i. m. 697.

Összegzés

A Rákóczi-szabadságharc megörökítése a 18. században nagy kihívás elé állította a honi történetírókat. Meg kellett felelniük az udvari álláspontnak, amit tovább bonyolított az amnesztia miatti, fentebb már említett sajátos helyzet, miszerint a szabadságharcról nem írhattak semmi jót, a résztvevők nagy részéről pedig semmi rosszat, kivéve a két „archirebellist”. Emellett szem előtt kellett tartaniuk saját egyházuk, sőt, a katolikus egyházon belül saját szerzetesrendjük érdekeit is (a történetírók ekkor még mindannyian lelkészek, illetve szerzetesek voltak, kivéve Kolinovicst). A történeti recepció eme gordiuszi csomóját a protestánsok a fentebb már ismertetett módon vágják el: leplezetten vagy leplezetlenül Rákóczi és Bercsényi katolicizmusát hangsúlyozták ki, s az udvari állásponttal megegyezőleg rájuk hárítottak minden felelősséget. A katolikus történetíróknak viszont sokkal kevésbé felelt meg a Wagner által felállított aulikus narráció. Egyrészt Rákóczi és Bercsényi negatív megítélését és kizárólagos felelősségét eltúlzottnak és saját magukra nézve kedvezőtlennek érezhették, másrészt hiányolhatták a protestánsok kritikáját is (a szabadságharc vallási viszállyal teljesen kimaradtak Wagner művéből!).¹³³ Kazy Ferenc ezért látványosan szembefordult az udvari állásponttal: a fejedelem és a főgenerális az ő művében igen kedvező színben tűnnek fel, továbbá nevek nélkül, de határozottan megkezdte a protestánsok „felelősségre vonását” is. Bár a fentebb már jelzett ellentmondásossággal, de Kolinovics is ebbe az irányba mozdult el, amikor a protestáns templomfoglalásokat és azok igazságtalanságait ecsetelte, majd Desericzky is ezt folytatta, aki a katolikus templomokat fosztogató kurucokról írt. Ezenkívül Desericzky és Palma a fejedelem mentegetésén is fáradozott (ezért viszont mindketten „beáldozták” a másik vezért, Bercsényit), amit aztán Katona folytatott tovább. Egyedül Pray fogadta el maradéktalanul az udvari álláspontot, a császár szolgálatában és a francia háborúk árnyékában.

A jezsuita történészeknek fontos volt az is, hogy a Társaság által nevelt Rákóczi felelősségét a minimálisra csökkentsék a 6. artikulus kapcsán. Nyilván belátták: nem vetne rájuk jó fényt, ha az rögzülne a köztudatban, hogy egy katolikus fejedelem üzte ki őket. Már Tersztyánszky is egyedül a protestánsokat okolta a mondott törvénycikkért, Kazy pedig hosszú oldalakon keresztül ecsetelte a fejedelem jezsuiták iránti rokonszenvét. Schmitth Miklós ugyancsak mentegette Rákóczit az ügyben, vele együtt a „kompromittálódott” főpapot, Telekessyt is. Katonának még nagyobb feladat jutott: az időközben nyomtatásban is megjelent és a fejedelemnek tulajdonított jezsuitaellenes vádiratot, a *Responsiót* kellett szétúznia és Rákóczi szerzőségét megcáfolnia, amit biztos kézzel végre is hajtott. Katona egyben magabiztos forráskezelésével, lényeglátásával, higgadságával már átmenet a 19. századi történettudományunkhoz.

¹³³ Általában elmondható, hogy Wagner a szabadságharcból csak a katonai és diplomáciai eseményekre koncentrált, Rákóczi államának belső ügyeiről szinte semmi sem olvasható művében.

Áttekintésem végén bízom abban, hogy sikerült rámutatnom: a 18. században a sok korlátozó tényező ellenére már megkezdődött egy bizonyos történészdiskurzus a szabadságharcról. A vita azonban ekkor még – a jelzett körülmények miatt – főleg Rákóczi és Bercsényi megítélése és a valláskérdés körül zajlott, illetve arról, hogy kit terhel felelősség a „rebellióért”: a katolikus vezetőket, vagy a protestáns derékhadat.¹³⁴ A valódi feltárás – és az események átértékelése – a 19. században indult meg.

GERGELY TÓTH

CONFESSIONALISM AND HISTORICAL MEMORY.

RÁKÓCZI'S WAR OF INDEPENDENCE IN THE HUNGARIAN HISTORIOGRAPHY OF THE 18TH CENTURY

The historical reception of Rákóczi's war of independence (1703–1711) in the 18th century has hardly been researched so far, inspite of the fact that Hungarian historians wrote rather frequently about the war in the 18th century – of course with regard to the official view of the royal court on the past –, and great differences appeared among them regarding the judgement about certain historical characters and events. Therefore, I summed up the historiography of the 18th century up to István Katona, and I also examined how the authors presented the period in question in their writings. As it seemed for me that the most important reason of the differences among the authors' narrations was their confessional affiliation, I divided the subject according to it: first I dealt with the Protestant, then with the Catholic writers.

From this point of view, the most significant author was Mátyás Bél (1684–1749) among the Lutherans: this excellent geographer and historian, who wrote remarkably much about Rákóczi's movement in his great work *Notitia*, in which he describes about the country and its history as well. Partly by experience, he regarded the war of independence as the stoppage of development, chaos and decay. He criticized severely and, sometimes rudely, Ferenc Rákóczi II and Miklós Bercsényi: according to him the responsibility rested solely on them for what had happened. His attitude does not reflect only his own persuasion, but his adaptation to the official position as well. His narration often harmonized with those historic works which reflected the views of the Imperial Court of Vienna, for example with the biography of Leopold I, written by Franz Wagner, especially regarding the judgement on the two leaders of the war of independence. Finally, a third motive might have also contributed to Bél's negative opinion about the two leaders in question. Other Lutheran and Calvinist writers, who wrote about the war of independence, such as Pál Okolicsányi, Péter Bod, Andreas Schmal, János Ribini, emphasized Rákóczi's and Bercsényi's responsibility and highlighted that they were both Catholic. Their deliberateness is obvious: this way they wanted to counteract the fact that there were also Protestant participants and people who took advantage of the movement.

134 A Dózsa-felkelésről szóló személyes visszaemlékezések kapcsán, a felkelők és a nemesek narrációi között hasonló jellegű „értelmezési háborút” észlelt nemrég megjelent tanulmányában *Erdélyi Gabriella*: A Dózsa-felkelés arcai: tabuk és emlékezet 1514 mítoszaiban. *Történelmi Szemle* 51(2009) 461–480., különösen: 470–474.

The more the Protestant writers accepted the Court's negative opinion about Rákóczi and Bercsényi, regarding them as the scapegoats, the less the Catholics could agree with it. In one respect they must have felt exaggerated and unfavourable for themselves the negative criticism and absolute responsibility of the two leaders (because of Rákóczi's and Bercsényi's Catholicism), and they also must have missed the critique on the Protestants. For this reason the Jesuit Ferenc Kazy turned evidently against the attitude of the court in his work written about the history of the university of Nagyszombat (now Trnava, Slovakia): he put a rather good complexion on the prince and the chief general, and he definitely starts to "call the Protestants to task", though without names. Gábor Kolinovics also gives a detailed description in his work about the occupation of churches and cases of injustice done by the Protestants. Later on the Piarist József Ince Desericzky followed his example while writing about the history of the episcopate of Vác and dealing with the issue of Protestant Kuruc soldiers looting Catholic churches. Furthermore, Desericzky and Ferenc Károly Palma, a Jesuit author writing about Hungarian history in a popular way, took every effort to save the prince (but they both "sacrificed" the other leader Bercsényi for that purpose). István Katona, also Jesuit, continued this practice further on in his great historical work, i.e. *Historia critica*. The Jesuit György Pray was the only person who conceded entirely the point of view of the court, in the emperor's service and in the shadow of the French Wars.

It was also important for the Jesuit historians to minimize Rákóczi's responsibility regarding the issue of expelling the Jesuits during the war of independence, because they apparently realized that it would have presented them in a bad light if it had disseminated that a Catholic prince had driven them out. János Tersztyánszky, writer of the short history of Kassa (now Košice, Slovakia), blames exclusively the Protestants for the expulsion in his work, as well as Kazy, and he also describes the prince's sympathy for the Jesuits through several pages. Miklós Schmitth, author of *Episcopi Agrienses*, tries to justify Rákóczi in this matter, too. István Katona had to undertake a demanding task: meanwhile, an anti-Jesuit indictment got published, fastened on Rákóczi, i.e. the *Responsio*, and he had to pulp it and refute Rákóczi's authorship, what he masterfully accomplished.

Consequently, in the 18th century the authors' religion influenced the opinion about the war of independence to a great extent. The Catholic and the Protestant writers differed mainly in who was responsible for the defeated movement: the Catholic Rákóczi and Bercsényi, or the joined Protestant orders. This historical reception, influenced by religious conflicts and restricted by the Court's uncomplying attitude from the outset, was replaced by real historical researches only in the 19th century, though they were prejudiced because of other aspects.